

Dia 1

Ontwikkelingsroman

Pauze

Blauwdruk van je leven

Bij het nadenken over het verhaal van David Vann, kwam ik tot de conclusie dat dit boek gaat over de ontwikkeling van een kind naar volwassenheid, iets gemakkelijker gezegd:

Wat gebeurt er allemaal als je van kind-zijn naar volwassenheid groeit?

Die vraag wilde ik behandelen, maar er was nog iets. Een alinea aan het einde van het verhaal bleef me maar bezighouden.

Bestaat er een blauwdruk van je leven, dacht ik. Zit ons gedrag zo eenvoudig in elkaar? Zijn wij een soort robot?

Deze twee onderwerpen werden de lijn van mijn uitleg over het verhaal Aquarium. Nu dus eerst de ontwikkelingsroman.

Dia 2

Ontwikkelingsromans

Van de titels in deze dia kent u er vast een paar.

- Joe Speedboot Tommy Wieringa
- Oorlog zonder vrienden Evert Hartman
- De vanger in het graan J.D. Salinger
- Indische Duinen Adriaan van Dis
- De vriendschap Conny Palmen
- De kleine Johannes Frederik van Eeden
- Superduif Esther Gerritsen

Romans die de ontwikkeling beschrijven van kind naar volwassene worden ontwikkelingsroman, ook wel Coming of Age roman genoemd.

In Superduif van Esther Gerritsen gaat die ontwikkeling van kind naar volwassene zo:

De elfjarige Bonnie zegt als haar moeder 's ochtends voorzichtig haar slaapkamerdeur opent en goedemorgen zegt: "Mama, ik wil liever dood dan opstaan."

Deze reactie van een elfjarig kind is extreem. Toch komt het voor dat kinderen die puber worden zo tegen alle veranderingen in hun lichaam en hun geest opzien dat ze liever dood willen.

Nadenken over dood en oneindigheid is een normaal onderdeel van veranderingen in het perspectief van pubers. Hun kinderlijke zekerheden vallen zo langzamerhand weg en hun kijk op de wereld verandert.

Dia 3

Verwachtingsvol

Voor Caitlin is het leven niet zo beangstigend als voor Bonnie, maar haar ontwikkeling naar volwassenheid zal ook niet over rozen gaan. In het begin van het verhaal hebben de rozen nog geen doorns. Net als alle kinderen die behoefte hebben aan geborgenheid en veiligheid krijgt Caitlin die van haar moeder.

Pagina 14, 15

Zodra we thuiskwamen plofte mijn moeder altijd met een diepe zucht op haar bed neer en liet ze mij boven op haar ploffen. (...) Ik hield mijn handen onder haar oksels en mijn voeten onder haar dijnen geklemd. Geen voelsprietvis kon een steen zo vastklemmen.

Caitlin is echter aan het veranderen, ook al is zij zich daar niet zo van bewust. Net als bij de meeste pubers sluimert in haar de behoefte om andere werelden te verkennen, te onderzoeken hoe de wereld van de volwassenen eruit ziet, hoe je je daarin moet gedragen, wat eerlijk is en wat niet.

Welke zekerheden vallen weg en welke komen ervoor in de plaats? Wat kun je verwachten van je ouders in het proces naar volwassenheid.

Wat is tijd en wat is eeuwigheid, waarom gaan mensen dood en wat is dood zijn.

Je ouders kunnen zomaar wegvallen, er kan een ongeluk gebeuren dat je hele leven op zijn kop zet.

Caitlin begint zich bewust te worden van de eindigheid van het leven van haar moeder, van zichzelf, kortom van het leven, van zijn kwetsbaarheid en van het onzekere bestaan dat leven heet.

Nog zonder dat ze daar weet van heeft, is ze met haar gevoelens en gedachten aan een nieuwe fase in haar leven begonnen. Een nieuwe fase tussen kinderlijke zekerheden van veiligheid en geborgenheid en het inzicht dat die vanzelfsprekendheden ineens kunnen verdwijnen.

Nog een verandering in haar denken die gepaard gaat met het gevoel dat haar moeder zomaar dood kan gaan en zij dus helemaal alleen achter zal blijven, staat op de laatste regel van pagina 21 en op pagina 22.

Dia 4

De schaduwvorm, die verdubbeling

Pagina 21, 22

Ik weet het niet, zei ik. En dat was waar. Ik had geen idee. Iets van kinderlijke paniek vanbinnen, en ik denk nu dat het was omdat ik alleen mijn moeder had. Ik had op de hele wereld maar één mens, en zij was alles, en die schaduwvorm, die verdubbeling in het koraalaquarium, gaven me min of meer het gevoel hoe gemakkelijk ik haar kwijt kon raken.

Ik had voortdurend nachtmerries waarin ze onder een hijskraan in de haven stond en er zo'n enorme container boven haar in de lucht zweefde.

We weten dat vissen altijd waakzaam zijn, ze verstoppen zich in een grotopening of tussen zeewier of klampen zich vast aan koraal en proberen onzichtbaar te zijn. Hun einde kon van elke kant komen, op elk moment, een grotere muil die uit het donker opduikt en alles is onmiddellijk weg.

Maar zijn wij niet net zo? Zomaar opeens een auto-ongeluk, een hartaanval, ziekte, zo'n container die losraakt en door de lucht omlaag zeilt, mijn moeder eronder kijkt niet eens op en voelt niets, alleen het einde.

De oude man legde een hand op mijn schouder. Er is niks zei hij. Je bent veilig. Ik weet nog dat hij dat zei. Hij zei dat ik veilig was. Hij zei altijd precies de goede dingen. Toen heb ik hem omhelsd, mijn armen om zijn nek geslagen. Ik moest iemand hebben om vast te houden.

Caitlin weet zich geen raad met haar plotselinge en beangstigende gedachten en gevoelens en daar staat opeens de oude man die zegt dat ze veilig is, die haar houvast biedt en haar steunen zal op weg naar een vooralsnog onzekere toekomst.

Dia 5 **Identiteitsontwikkeling en de rol van je omgeving**

Een heel belangrijke ontwikkeling bij de overgang van kind-zijn en adolescent worden is de vorming van een eigen identiteit.

In die overgang spelen mensen in je directe omgeving een hoofdrol. Voor Caitlin zijn dat haar moeder Sheri, haar vriendin Shalini, haar moeders vriend Steve en haar opa Bob.

Hoe vervullen deze vier mensen hun rol als het gaat om de vorming van Caitlins identiteit?

Eerst maar de belangrijkste persoon in haar leven: haar moeder.

De verhouding met haar moeder wordt in het begin van het verhaal gekenmerkt door intimiteit.

Pagina 24

Mijn moeder praatte zelden zo. Ik wilde de wereld voor haar in orde maken, alles moest kloppen. Ze was goed en sterk en ze zou alles moeten krijgen. Ze kuste me op mijn kruin en trok me dicht tegen zich aan en ik groef een holletje.

Deze intimiteit wordt wreed verstoord als blijkt dat de trauma's die haar moeder in haar eigen jeugd heeft opgelopen het haar onmogelijk maken haar dochter liefdevol en begripvol te volgen op Caitlins zoektocht naar haar eigen identiteit.

Dia 6 **De rol van de moeder**

De traumatische jeugdervaringen van Sheri zorgen ervoor dat zij Caitlin niet kan begeleiden in haar groei naar volwassenheid. Haar eigen groei naar volwassenheid is desastreus verlopen. Ze heeft nooit de kans gehad om een gewone pubertijd door te maken. Integendeel, ze heeft een doodzieke moeder moeten verplegen, ze heeft haar moeder een heel lange tijd uit wanhoop, dood in bed laten liggen, ze heeft in een ongekende armoede geleefd. Hoe kun je je eigen kind dan positief begeleiden op de weg naar volwassenheid.

Pagina 37

Ik kom nooit in het Aquarium. Ik haal haar daar alleen op. Ouderschap is een soort dienstverlening: taxi, wasserij, koken, schoonmaken, overhoren, raad geven, uitstapjes.

Voor Sheri is het leven niet alleen een gevecht om te overleven, zij heeft ook een diepgevoelde angst die haar gebiedt haar kind te beschermen tegen een wereld van de volwassenen.

Haar angst onttaardt in paniek als ze Shalini en Caitlin die samen in bad liggen, betrapt op een vrijpartij.

Pagina 245

Ik kan dat gewoon niet aanzien, zei mijn moeder. Jij weet niet hoe het is. Dat weten jullie geen van allen. Ik was niet eens een pot, maar ik ben vaak zo genoemd, omdat ik in de bouw zat. En als ik optrad werd ik een lesbo genoemd als ik met een andere vrouw danste. Mannen zijn gek op het idee van twee vrouwen samen. Dat willen ze zien, en daarna maken ze je kapot. Je zult je hele leven gehaat worden.

In plaats van een liefdevolle en begripvolle moeder te kunnen zijn voor Caitlin, verwijdert zij haar dochter van zich door haar gewelddadige gedrag, dat zijn oorsprong heeft gevonden in haar eigen getormenteerde verleden en door de frustraties die zij heeft opgedaan in haar werk in een mannenwereld.

De breuk die tussen beiden ontstaat zal Caitlin, als ze 32 is en terugkijkt op haar jeugdijaren, nog dwars zitten.

Pagina 249

Ik weet niet waarom ik haar niet gewoon direct en volkomen kon vergeven. Of later, toen ik erachter kwam dat twee jaar lang niemand van de dood van haar moeder had geweten. Al die tijd volkomen alleen. Maar iets binnen in me was hard geworden, een dierlijke, onmiddellijke reactie toen ik haar walging zag, hoe ze naar me keek toen ze voor het eerst ontdekte wie ik was, en het was ook een reactie op die klap. Tijdens die momenten was er een verandering, een knop die ergens werd omgedraaid, het einde van vertrouwen of veiligheid of liefde, en hoe kunnen we die knop ooit terugvinden.

Dia 7

De rol van haar schoolvriendinnetje Shalini

In haar contact met haar schoolvriendinnetje Shalini ontluiken Caitlins seksuele gevoelens, die zullen bijdragen tot de vorming van haar seksuele identiteit.

Ze ervaart andere, nieuwe gevoelens. Gevoelens die zij niet heeft als ze boven op haar moeder ligt en haar als een voelsprietvis omklemt.

Pagina 27

Shalini mocht ook parfum op, wat mijn moeder belachelijk vond voor een meisje van twaalf. Mag ik even aan je pols ruiken? vroeg ik. Dat vraag je altijd. Vind ik lekker. Ze hield een pols voor me op. Haar gladde, mooie bruine arm, en ik duwde mijn neus tegen haar pols, deed mijn ogen dicht en ademde een andere wereld in. Dingen waar ik geen naam voor had, kruidig en zoet.

Pagina 43

Jij krijgt gedonder, fluisterde Shalini vlak bij mijn oor. Ze was er opgetogen over. Alle haartjes in mijn nek gingen overeind staan en ik kreeg kippenvel. Shalini kon me laten beven, alsof mijn hele lichaam een bel was waar tegenaan getikt was.

Dia 8

De rol van opa Bob

In tegenstelling tot haar moeder probeert opa Bob zijn kleindochter wel te begeleiden in haar groei naar volwassenheid.

Zijn ervaringen in de oorlog en de trauma's die hij daardoor opgelopen heeft, hebben er in eerste instantie voor gezorgd dat hij vrouw en kind (Sheri) schandelijk heeft behandeld door hen in de steek te laten. De rest van zijn leven is ook desastreuus verlopen en stond voortdurend in het teken van vluchten.

Dan komt er een kentering in zijn gedrag: hij besluit nooit meer weg te duiken voor zijn verantwoordelijkheden tegenover dochter Sheri en kleindochter Caitlin.

Hij beseft dat hij het verleden niet kan veranderen, maar de toekomst wel.

Hij zoekt Sheri en Caitlin op en besluit koste wat kost zijn dochter en kleinkind een beter leven te geven door boetedoening tegenover zijn dochter en voor haar te zorgen.

Pagina 65, 66

Ik ben elke dag naar die vis wezen kijken, zei de oude man. Een vis die alleen maar leeft om zich te verbergen. Andere vissen verbergen zich ook, maar deze is te ver gegaan. Hij is onherkenbaar geworden, helemaal verstregeld als een tak, nauwelijks tot zwemmen in staat, nutteloze vinnen. Er moet toch meer zijn dan alleen maar je verbergen. De oude man klonk bitter. Ik walg van die vis, zei hij.

Die vis ga ik niet worden, zei de oude man. Ik weiger. Zo beknot als persoon, zo verknoopt, verstrikt, je laf verstoppen, altijd maar verdwijnen, zoals gisteren, toen ik wegliep.

Uit de hartekreet van de oude man blijkt dat hij vast van plan is zich niet meer te verbergen of te vluchten voor zijn verantwoordelijkheden tegenover zijn dochter.

Direct na deze uitspraak vraagt hij zijn kleindochter haar moeder over hem te vertellen en haar te vragen hem in het Aquarium te ontmoeten.

Tot zijn grote voldoening kan hij voor Caitlin de begripvolle en liefdevolle volwassene zijn die ze zo hard nodig heeft nu haar moeder daartoe niet in staat is.

Hij verbergt zich niet meer en hij toont daadkracht.

Pagina 245, 246

Lucifers, zei mijn grootvader, en hij trok een la open. Hier, een doos lucifers. Hij streek er een af, snelle flits, en toen wendde hij zich naar de tafel en pakte het contract, bracht het naar de gootsteen en stak één van de hoeken in brand en hield het omhoog terwijl de vlam groeide en verslond. Hier is je contract, zei hij. Notarieel bekrachtigd, en verbrand. En morgen zet ik het huis niet op jouw naam. Het kan me niet meer schelen wat jij van me denkt, en of je me ooit zal vergeven. Het enige wat ik wil is Caitlin en Shalini beschermen. Dus je krijgt de keus. Als je dit huis wilt hebben, als je weer naar school wilt en wilt ophouden met werken, dan ga je morgen met me mee en zoeken we hulp. Professionele hulp. Het spijt me dat ik er niet was om je te beschermen. maar nu ga ik Caitlin en Shalini beschermen, en Shalini mag

hier vannacht blijven als ze wil, en ze zal hier altijd welkom zijn. En zij en Caitlin mogen doen wat ze willen. Volgens mij is het alleen maar liefde.

Dia 9 **De rol van Steve**

Wat voor rol speelt Steve in Caitlins zoektocht naar haar identiteit in wording?

Pagina 36, 37

Als zij hem vraagt naar zijn lievelingsvis zegt hij dat dat de heilbot is.

Ik hou van ze omdat hun ogen allebei aan één kant van hun kop zitten, boven elkaar, en de andere kant van hun gezicht is blind, zonder ogen, altijd begraven in slijk of modder, naar beneden gericht. Die blinde kant van ze bevalt me wel, dat idee. Het zegt ook iets over ons, denk ik.

Steve vindt dat het blind zijn aan één kant van het gezicht, zoals bij de heilbot, iets zegt over het gedrag van mensen. Ook over zijn gedrag dus.

Waarvoor is Steve blind?

Steeds als er spannende dingen gebeuren tussen Sheri en hem verdwijnt hij. Het lijkt erop dat hij bewust gebruik maakt van die blinde vlek. Immers, wat niet weet, wat niet deert.

Pagina 244

Iemand moest ons helpen, ons allemaal. Iemand moest mijn grootvader helpen opstaan, en naar mijn gezicht kijken, en Shalini afdrogen en aankleden, en iets aan mijn moeder doen. Maar Steve was verdwenen, verstopte zich nog steeds in de keuken of de badkamer, kwam niet te voorschijn, en verder was er niemand.

Pagina 245

Mijn grootvader hees zich naar voren op handen en knieën en stond toen op. Hij liep naar de keukentafel en daarachter kon ik Steve zien staan, armen over elkaar, één hand tegen zijn mond, bang.

Je identiteit wordt niet alleen gevormd door positieve aspecten, je neemt ook negatieve aspecten op bij de vorming van je identiteit.

Blind willen zijn voor ruzie en gewelddadig gedrag hoort daar bijvoorbeeld bij. Als er nare dingen gebeuren vlucht Steve, kijkt hij weg, of maakt hij zich onzichtbaar.

Voor Caitlin heeft het gedrag van Steve dus ook een voorbeeldfunctie voor de negatieve aspecten. Positieve voorbeeldfuncties zijn als Caitlin ziet dat Steve van haar moeder houdt en ook als hij haar probeert te steunen in moeilijke omstandigheden.

Dat kunnen doorvoelen, betekent identiteitsvorming op het niveau van volwassen liefde. Die liefde is gericht op het welzijn van de ander.

Pagina 170

Steve knielde naast mijn moeder, die opgekruld in bed lag, legde zijn arm om haar heen. Sheri, zei hij. Ik hou van je, en ik ga niet bij je weg.....

.....Hij legde zijn hoofd tegen het hare aan, armen om haar heen, en ik kon haar zien schokken onder de dekens, korte, snelle schokjes van het huilen, maar zonder geluid.....

.....Sheri, zei hij. Het zou allemaal veel makkelijker voor je kunnen zijn. Laat het nou makkelijker worden.

Maar ik haat hem zo.

Misschien komt dat omdat je van hem houdt. Is er toch nog wat over.

Sheri ligt opgekruld als een foetus in haar bed. Een foetus is een belofte voor nieuw leven en deze scene in het verhaal kun je daarom beschouwen als de kentering in haar denken en handelen.

Dankzij de belofte van Steve dat hij van haar houdt en haar **niet** in de steek zal laten, is zij later in het verhaal bereid zich te verzoenen met haar vader en een nieuw leven te beginnen.

Samengevat:

Vier mensen die een rol spelen bij Caitlins zoektocht naar haar identiteit.

Moeder Sheri heeft een negatieve invloed.

Shalini speelt een rol bij de ontwikkeling van Caitlins seksuele identiteit.

Opa Bob biedt haar veiligheid en geborgenheid als de zoektocht naar wie je wilt zijn gevaarlijk en beangstigend wordt.

Steve laat door zijn gedrag zien dat onvoorwaardelijke liefde veel vermag.

Dia 10

Pauze literatuur nodigt uit tot reflectie.

Na de pauze wil ik even ingaan op wat Caitlins opa opmerkt over een blauwdruk die elk mens van zijn leven heeft. Is dat wel zo simpel? Bestaat er wel een blauwdruk van je leven?

Dia 11

Blauwdruk van je leven?

Pagina 252

Op bladzijde 252 filosofeert opa Bob over het gedrag en het karakter van mensen en hij overdenkt dan dat het leven van mensen ergens voorgedrukt is, alsof er een blauwdruk bestaat van ieders leven.

Het is bijna hetzelfde patroon. Het lijkt zo willekeurig, maar ze hebben allemaal twee kringen op hun rug, één vooraan en een grotere meer naar achteren. Allebei net iets anders, maar alsof er dezelfde blauwdruk achter zit. Alsof we allemaal een blauwdruk hebben. Alsof mijn leven ergens voorgedrukt is, en ik wel wat kon variëren, maar me aan het patroon moest houden.

Een voorbeeld van zo'n blauwdruk is dat op je geboorteakte komt te staan of je van het mannelijk of vrouwelijk geslacht bent. Je hebt over je geslacht niets te vertellen, totdat je ouder wordend merkt dat er iets niet klopt met de blauwdruk van je geslacht. Je lichaam is misschien wel vrouwelijk aan het worden, of juist mannelijk, maar je voelt dat niet zo. Je voelt je niet thuis in je eigen lichaam.

Het wordt nog complexer als je bedenkt dat sommige mannen het heel fijn vinden zo nu en dan als vrouw gekleed te gaan, of dat sommige vrouwen zich graag mannelijk gedragen en zich ook zo voelen. Hoe zit dat dan met de blauwdruk van je leven?

Dia 12
Aanleg of Milieu
Aangeboren of aangeleerd

Een bekende kreet in de 19e eeuw was: ***Bouw scholen, dan kun je de gevangenissen sluiten.***

Die optimistische kijk op de veranderbaarheid van mensen, ondervond aan het einde van de 19e eeuw tegenstand.

In het begin van de 20ste eeuw ontstond een hevige discussie over de onveranderbaarheid van een mens.

Mensen kwamen onder invloed van de Aanlegtheorie. Het wezen van de mens was onveranderbaar.

Eens een misdadiger, altijd een misdadiger.

In de boeken van Couperus komt die aanname mooi tot uitdrukking, bijvoorbeeld in Eline Vere. Bertie is nu eenmaal wie hij is, zijn essentie/blauwdruk heeft hem bepaald tot wat hij doet en zal doen.

Zo bezien is het een kleine stap naar de vraag of we een vrije wil hebben of niet.

Komt het gedrag van opa Bob als hij zijn dochter Sheri onder ogen durft te komen voort uit zijn blauwdruk? Hoe zit dat met het gewelddadige gedrag van zijn dochter, stond dat ook al vanaf de eerste dag van haar leven op aarde vast?

Betekent dat dus: eenmaal gewelddadig, altijd gewelddadig?

Wat verder doorgedacht in deze lijn: misdadigers kunnen dus niets aan hun misdadig gedrag doen. Dat zij tot een misdaad kwamen, lag besloten in hun blauwdruk.

Zij kunnen daarom niet gestraft worden voor wat zij misdeden. Het enige dat een maatschappij kan doen is hen buiten de maatschappij plaatsen, niet als straf, maar als bescherming van de andere leden van de samenleving. Het tegengestelde geldt ook: goed gedrag is slechts een uiting van wat al in de blauwdruk van een goed mens vastlag.

Maar kun je dat zo wel stellig beweren?

In plaats van te zeggen dat je leeft volgens het vaste patroon van je blauwdruk, kun je ook zeggen dat de omstandigheden waarin je terecht bent gekomen je gedrag bepalen. Waarom waren er veel mensen in Drenthe in de oorlog NSB'er?

Er heerste in die tijd veel armoede, er was weinig werk en de leefomstandigheden waren beslist niet optimaal.

Wanneer iemand dan merkt dat een andere politieke omgeving betere leefomstandigheden belooft, wordt het erg verleidelijk om mee te gaan in de maalstroom van de omstandigheden, zeker als je denkt dat je er beter van wordt. Beïnvloeding door je directe omgeving is een heel belangrijk onderdeel van je gedrag.

Je wordt voor een keuze gesteld: Doe ik mee, of verzet ik me? Als ik me verzet, wat zijn dan de consequenties, voor mezelf en voor mijn directe omgeving?

Als gedrag een wisselwerking is tussen individu en samenleving, is het heel wel mogelijk dat de invloed van je omgeving je gedrag gaat bepalen. Zo bezien is een individu in staat tot kiezen. Zal ik me conformeren aan wat de samenleving van mij verwacht, of kies ik ervoor dat niet te doen.

In de tweede helft van de vorige eeuw kwamen wetenschappers na langdurige studies tot de conclusie dat noch AANLEG/AANGEBOREN, noch MILIEU/AANGELEERD het alleen voor het zeggen hebben. Soms heeft je AANLEG de overhand, (bruine ogen zijn altijd dominant boven blauwe ogen). Vaak bepaalt de OMGEVING de ontwikkelingen in het leven van een mens.

Als u behoefte heeft aan wat discussiemogelijkheden, staan in de volgende dia's een paar voorbeelden die gaan over de discussie AANGEBOREN/AANLEG of AANGELEERD/MILIEU.

Dia 13 **Discussiemogelijkheden**

AANGEBOREN OF AANGELEERD

Als u wilt discussiëren over het hebben van een blauwdruk, of over de invloed van aangeboren eigenschappen of aangeleerde, dan vindt u in de dia's een paar aanknopingspunten.

Dia 14

Situatiebeschrijving: Als een leerling mooie rapportcijfers heeft gehaald, kun je zeggen:	AANGEBOREN/AANLEG	AANGELEERD/MILIEU
Jij bent intelligent		
Mooi resultaat, je hebt vast hard gewerkt		

Dia 15

Situatiebeschrijving: Tegen een puber die een vaas omstoot, kun je zeggen:	AANGEBOREN/AANLEG	AANGELEERD/MILIEU
Precies je oom, dat is ook zo'n onhandig type		
Da's wennen hé, als je net een groeispuurt hebt gehad weet je nog niet goed in te schatten hoe lang je armen nu zijn		

Dia 16

Situatiebeschrijving: Als iemand iets steelt kunt je zeggen:	AANGEBOREN/AANLEG	AANGELEERD/MILIEU
Toen hij als tweejarige snoepjes jatte kon je al voorspellen dat hij niet deugde		
Dit is fout, maar iedereen is in staat slecht gedrag bij te stellen		

Dia 17

Situatiebeschrijving: Van iemand die dyslexie heeft, kan gezegd worden:	AANGEBOREN/AANLEG	AANGELEERD/MILIEU
Hij is dyslectisch, dus lezen en schrijven zal hij nooit goed leren		
Om beter te leren lezen en schrijven zal hij meer inspanning moeten leveren		